

le développement de la pensée économique, l'auteur a mis en relief qu'elle sert en même temps de base à la vérification et à la détermination de la valeur scientifique des autres composants du marxisme, à savoir: du matérialisme philosophique et dialectique, du socialisme et du communisme, qui se sont intimement associés à la pensée économique de Marx.

L'auteur aperçoit la place historique de la pensée économique de Marx dans la nouvelle méthode de l'analyse économique (matérialisme dialectique et historique), dans la nouvelle théorie du développement économique capitaliste (qui a pris naissance sur la base de toute une série de théories spéciales: sur la plus-value, le profit, l'instabilité inhérente de tout le système — tels que: les disproportions dans la reproduction, les crises, les tendances de la chute du taux de profit); et enfin dans l'enseignement de la transformation du capitalisme en socialisme, qui a évolué d'une hypothèse scientifique en réalité objective, tout en confirmant la valeur scientifique de l'enseignement économique de Marx.

Dans la dernière partie de son travail l'auteur a déterminé la place de la pensée économique de Marx dans la science économique contemporaine, et il constate que les différents aspects de l'analyse économique de Marx ont exercé une forte influence, et continue de l'exercer aujourd'hui dans une mesure de plus en plus grande, sur les courants dominants de la doctrine et de la pensée économique non-marxiste (keynsianisme, institutionnalisme, théories du développement économique, sociologie économique). L'application des concepts et des idées de Marx de la part des théories économiques contemporaines de capitalisme d'Etat l'auteur rattache aux vues plus exactes et plus réalistes de Marx dans les explications sur la nature des phénomènes économiques dans le capitalisme. Or, dans ce processus l'auteur aperçoit de même la victoire des principes scientifiques de Marx dans la science économique, la nécessité objective des écoles non-marxistes de l'Economie politique d'intégrer dans leur enseignement — pour des motifs différents — les contributions de Marx à la théorie économique.

МАРКОВА ТЕОРИЈА ДРУШТВА

Пре више од три четврт века Маркова кћи поставила је оцу неколико питања и добила ове одговоре:

„Ваша главна особина? — Концентрација тежње. —
 Ваше схватање о несрећи? — Покоровање. —
 Ваше схватање о срећи? — Борити се. —
 Ваша омиљена максима? — Ништа људско није ми туђе. —
 Ваш омиљен мото? — У све ваља сумњати.“

Изузетно су ретке личности у интелектуалној историји човечанства у којих су се на тако потпун начин стопиле њихове карактерне особине и научно дело које су створиле. Фихте (Fichte) је једном рекао: за какву ће се филозофију неко одредити зависи од тога какав је човек. Парафразирајући, могли бисмо да кажемо: какво ће филозофско дело неко створити зависи од тога какав је човек и коју социјалну позицију афир-

мише. Само револуционарна, критична мисао која се без остатака посветила тражењу истина испод наслага заблуда и предрасуда могла је да револуционише науку о друштву, да обогати наше сазнање револуционарним активизмом и радикалном хуманистичком оријентацијом.

Већ у *Тезама о Фојербаху* и у тзв. раним радовима Маркс је израдио општефилософске, хуманистичке претпоставке новог схватања суштине друштвеног човека и човековог друштва, структуре друштва и његових законитих тенденција историјског развитка. Тако прва теза о Фојербаху формулише ову идеју: „Главни недостатак свег досадашњег материјализма [...] јесте то што се предмет, стварност, чулност узима само у облику објекта, или у облику контемплације, а не као људска чулна делатност, пракса, не субјективно [...] Зато он не разуме значај „револуционарне“, практично-критичне делатности“. Трећа теза: „Материјалистичко учење да су људи производ околности и васпитања, да су према томе измењени људи производ других околности и промењеног васпитања, заборавља да да баш људи мењају околности [...] Једанаеста теза: „Филозофи су свет само различито тумачили, а ради се о томе да се он измени“. Човек је по Марксовом схватању део природе, њен најсложенији и најразвијенији производ. Али у исти мах он је и потпуно својеврсно, квалитативно различит део. Он није посебно биће које само посматра, одражава спољни свет већ и биће које га својом делатношћу преображава. Тако и природа постаје његово дело и његова стварност; она није потпуно спољна, независна од човека. Остварује се дијалектичко јединство објеката (спољнег света) и субјекта који га својом активношћу преображава — јединство које је дато у производној делатности. Ту, у свету природе стојимо ми људи који деламо, мислимо и тиме чинимо да колико год били производ природе, толико и она постаје наш, људски преобращени свет. Ту чињеницу нису разумеле натуралистичке природњачке, социолошке теорије које су објашњење социјалног ставили ван друштва и човека. Теорије које су запажеле само утицај природних, биолошких фактора, а игнорисале чињеницу да исто толико човек делује на природу и мења је.

Човек је дакле активно стваралачко биће. Он се од природе разликује не овом или оном особеношћу већ целокупним начином своје људске егзистенције, својом особеном, генеричком, људском суштином. Суштина човековог друштвеног бића, тајна његовог издвајања из света природе лежи у стваралачкој, сврсисходној и слободној друштвеној производној делатности — друштвеној пракси којом преображава природу и у исти мах мења и себе и формира своје друштвено биће. Чак и биолошки и психички живот почиње да еволуира под притиском социјалних сила. Чула друштвеног човека су друкчија од чула недруштвеног, људско око нема само способност за перцепцију већ и за естетско уживање. Нагонска делатност се претвара у сврсисходну, стваралачку која ствара оруђа за производњу — те човекове вештачке, продужене органе — који силно повећавају његову власт над природом и оспособљавају га да универзално производи, да репродукује читаву природу и ствара и оно што у њој не постоји. Не увиђа-

јући ову чињеницу, индивидуалнопсихолошке теорије вртеле су се у безизлазном кругу тумачећи социјална збивања првенствено и непроменљивим својствима вечите људске природе, урођеним психичким особеностима појединаца. Јер ако су непромењиви нагони, урођене психичке особености основни чинилац социјалних збивања, тада како тим константама објаснити кретање, променљив ток социјалног развјетка. Ако се пак и саме психичке особености мењају, тада очигледно извор промена треба тражити само изван њих — у социјалном. Посматрање друштва искључиво кроз наочари индивидуе (грађански индивидуализам) апстрактног појединца ишчупаног из свог реалног историјског оквира, није могло да се уздигне до разумевања да је индивидуа *друштвено* биће, и да мењајући спољне услове свога живота истовремено мења и своју природу и ствара друштво. Оно није могло да се уздигне до научног схватања да је историјско стварање човека помоћу рада у исти мах и стварање људског друштва и да целокупност управо тих радних, производних веза и односа чини ону скривену основицу на којој почивају и све остале друштвене везе, односи и установе. Религија, породица, право, морал, наука, само су посебни начини производње, рада и падају под њен општи закон, каже Маркс.

Да би људи опстали морају да производе материјално и духовно, да би производили морају да се удружују, да ступају у међусобне односе. У тој тачки почињу да делују закони људског удруживања, законитости стварања различитих друштвених структура и различитих облика друштва и друштвености. „Ни правни односи, ни државни облици не могу се разумети из себе самих, нити из тзв. општег развјетка људског духа, него им је корен напротив, у материјалним животним односима [...]. Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест“ (*Критика Политичке економије*, предговор и увод).

Унета је велика идеја материјализма у разумевање и тумачење друштва, изграђено је материјалистичко објашњење најважнијих социјалних феномена: државе и права, политичких институција, и конфликта, структура друштвене свести и идејних облика (*Немачка идеологија, Класне борбе у Француској, Осамнест Бример Луја Бонапарте*). У производној радној делатности нађена је природна основица друштвености. Економска структура, скуп основних *продукционих односа* који су и сами резултат нивоа материјалних производних снага, сачињавају ону *реалну основу* на којој се подиже читав огромна *структура друштва* и мења се законито са променом ове основице.

Али различити облици друштвених заједница, установа, организација и свести када су једном никли из потреба друштва и појединаца, из датих услова егзистенције (суме производних потенцијала и облика односа који су затечени, наслеђени као резултат енергије ранијих покољења), постају сада са своје стране нова и релативно осамостаљена друштвена сила. Друштвена сила која крећући се сада и по сопственим законитостима развјетка, делује повратно на узрок који их је изазвао, покреће га, и мења, успорава или убрзава и делује активно на преображај основне структуре (или је чак некада и превазилази у облику анципирајућих учења и идеологија).

Међутим, тражећи основе друштвености у слободној, сврсисходној радној делатности, Маркс није стварао илузију о вечито слободном људском раду. Он је дубље него други схватао да би друштвени човек остварио своју људску, друштвену суштину потпуније, да би реализовао што може да буде, да то зависи од типа продукционих односа. Тако је створена чувена типологија, класификација историјских типова друштва. Откривањем корена основних друштвених веза у производној делатности, откривена је методолошка нит помоћу које се могло из мање важних и несуштинских веза издвојити сталне и битне везе. Константе које омогућавају научно позданије класификовање мноштва различитих конкретних друштава у неколико основних историјских типова и откривање њихових специфичних законитости функционисања и развоја. Тако су велике социјалне целине (са истоветним начином производње и њему адекватним политичким, правним, културним и духовним структурама) диференцирана на: а) друштво отуђеног рада и личности, класно друштво у његовим појавно различитим облицима егзистенције, у којима доминирају доминација, класни конфликти и приватна својина као њихов структурални извор, и б) бескласно друштво, ослобођеног рада.

У теорији отуђења приказује се како у привредној, илузорној (класној) заједници радна делатност, та основна животна манифестација друштвеног човека, није добровољна већ је принудна и не налази се под његовом контролом. Њоме управљају друге друштвене силе отуђене од произвођача. Резултати рада такође им не припадају нити они о њима одлучују. Резултати рада производе чудесна дела али не за њихове произвођаче. Ако произвођачи не уређују и не контролишу властиту делатност и њене производе, ако су они отуђени у акту производње и расподеле. Онда то чини неко други изван и изнад њих. Стварају се друштвене силе које се отуђују од удруженог човека и које господаре његовом активношћу, — у првом реду друштвене класе. „Приватно власништво је, дакле, с једне стране нужна последица отуђеног рада, а с друге средство помоћу које се рад отуђује“. „Она је материјални, резимирајући израз отуђеног рада“, колевка експлоатације и класних односа. Тако је развијена специфична теорија класа која је интегрални део научне теорије друштва.

Међутим, да би се изменио положај човека, да би се учинио достојнијим његове људске егзистенције потребно је изменити, револуционисати постојеће друштво, његову структуру. И настаје други опус у Марковом делу. Опште филозофске претпоставке продубљују се минуциозном анализом постојећег економско-политичког система, његовог функционисања и законите трансформације. Стављена је под лупу критичке анализе *анатомија буржоаског друштва*, његова скривена база. Који су то стварни механизми који рађају експлоатацију, отуђење друштвене силе, класе и њихове конфликти и корелате: модерне политичке организације и идеологије? Које су то друштвене силе које друштво тако расцепљено на антагонистичке делове, држе на окупу, и у исти мах делују испод површине у правцу неминовног преображаја његове структуре?

У *Капиталу* и пратећим економским радовима описан је прво процес историјског конституисања капиталистичког система, а затим је, продирањем у скривену базу његове егзистенције утврђено да се испод привидне размене еквивалената крије стварни унутрашњи механизам експлоатације. Капиталиста не купује рад већ радну снагу, једну посебну врсту робе која има способност да производи више него што износе трошкови њене репродукције. Процес у коме се ствара вишак вредности, присвајање неплаћеног рада, истовремено је и процес производње капиталиста на једној страни и радника, најамне радне снаге на другој. Ту лежи и најдубљи социјални извор, структурални извор њихових нерезрешивих конфликта који воде ка промени постојеће структуре. Најзад, капитализам је концентрисао раније сићушна, ограничена средства производње и преобразио их у моћне полуге производње, а низ изолованих операција претворио је у битно друштвени процес производње. Али подруштвљавајући тако силно процес производње остављао је расподелу и даље у приватним рукама и тако заштравао основну унутрашњу противречност система. Уколико је у потери за максимални профитом и у немилосрдној конкурентској борби за економски опстанак вршена све обимнија централизација и концентрација производних потенцијала, претварање мноштва предузетих пигмеја у мали број индустријских гиганата, утолико је потпуније избијала на видело све већа неспојивост битно подруштвљеног карактера производње и капиталистичког приватног присвајања. Објективне, унутрашње противречности система које делују испод површине економске структуре законита су опруга сталног кретања и преображаја система, процеса његове „креативне деструкције“. Но у исто време у том делу друштвене структуре налази се и колевка друштвених сила које су историјски носиоци промена. Тако су откривени и научно објашњене прво објективне, законите тенденције које воде деструкцији постојећег и афирмисању новог, супериорнијег типа друштвене организације. И друго, *основна субјективна сила, радничка класа*, која је историјски извршилац ових промена, које се врше са насиљем ако се старо опире или мирно. Пролазећи кроз различите фазе свог развитака, пролетаријат се политички организује, ствара своје организације и идеологију (*Комунистички манифест*). „Људи постају свесни конфликта и борбом га разрешавају. Идеје када овладају масама постају материјална снага преврата, способне да активирају преображај постојећег у чијем су окриљу већ никли револуционарни елементи будућег. Изградња је теорија *социјалне револуције* која синтетички спаја објективне, структуралне узроке социјалног гихања и његове субјективне актере. Противречје постојећих односа производње и нараслих производних потенцијала који се више не могу несметано развијати у страним, уским оквирима, најдубљи је структурални извор социјалне револуције, која мењајући економску основу доводи и до преврата читаве огромне надградње. Социјални носиоци тог преображаја који постају свесни конфликта и борбом га разрешавају нису ни велике личности, као што је мислио Карлајл (Carlyle) нити неадаптитани појединци који долазе у сукоб са постојећим нормама, као што верују Парсонс

(Parsons), и Мертон (Merton), нити, најзад, уске завереничке групе као што је био уверен Бланки (Blanguie). Ова историјска функција припада читавој једној великој друштвеној класи, модерном радничком покрету. Припада радничкој класи чија је доминација, само историјски прелаз ка *укидању свих класа, стварању бескласног друштва*. Али, стварајући поступно ново друштво, нову структуру, она нема да остварује утопијске конструкције. „Она има само да ослободи оне елементе новог друштва који су се већ развили у крилу старог буржоаског друштва које се налази у распадању“ (*Грађански рат у Француској*).

Три су нарочито елемента Марксовог научног фонда, његове теоријске заоставштине, који заслужују да буду посебно акценговани.

Марксова способност синтезе, целовитог научног посматрања структуре постојећег друштвеног система и његове динамике, законитих тенденција промене постојећег. Тиме што је истражила кључни однос између друштвене структуре, друштвених група и њихових конфликта као сила које активирају промене, Марксова дијалектичка метода је критички превладавала Ахилову пету социолошке теорије од Канта (Kant) и Диркема (Durkheim) до модерног функционализма. Да је описивао само структуру постојећег, проучавао само услове стабилизације друштва, Маркс би био великан али не би револуционисао науку о друштву нити би се издвајао из плејаде класика социолошке мисли. Тамо где су други видели вечите природне законе и постојећу структуру као једину рационалну, Маркс је откривао само закон одређеног ступња развоја. Разумевање постојећег за њега је било и разумевање његове нужне промене, негације, стварања новог.

Међутим, то ново није развитак безличних, анонимних структура које се стварају искључиво иза леђа људи већ је законит процес ослобођења рада, укидања приватне својине, класне доминације и неједнакости, хуманији положај удружених личности. Стога социјализам и комунизам који наслеђују капитализам као облици колективног привређивања и форми друштвеног живота нису само вредности, племенити циљ. Они су резултат противречних друштвених процеса и вољних акција великих друштвених покрета и сила. Визија новог израста из научне критике постојећег, у тенденцијама стварног откривају се могуће пројекције будућег. Редак је мислилац у кога се идеал, вредносно и фактичко тако спаја у природну синтезу у кога се вредност претвара у фактичко, и фактичко у вредносно.

Најзад, Маркс је имао изванредну способност да иза спољашњег, иза привидног открије унутрашњу суштину предмета, социјалне појаве. Тамо где су други видели само размену једнаких вредности, еквивалената, он је откривао специфичну експлоатацију. Тамо где су остали мислиоци налазили само сагласност воља, *consensus*, као силу која одржава постојећи поредак, он је откривао и доминацију једних група над другим, политичку принуду и неједнаку расподелу друштвене моћи. Тамо где су остали видели потпуну аутономију идеја које су им изгледале као архитект соци-

јалног поретка и основни чинилац кретања друштва, он је нашао материјалистичко објашњење свих страна друштвеног живота и најдубље друштвене факторе који условљавају и идеје, те покретаче покретача. Као одрази у људском оку тако се и односи у друштву приказују у изврнутом, у искривљеном стању. Потребна је изузетна научна способност да се испод површинског привида утврди њихова права унутрашња суштина и порекло.

Маркс је оставио богату интелектуалну заоставштину — теоријска сазнања о човековом друштву и друштвеном човеку, и снажне инструменте, методе за стицање нових знања. Али под условом да их примењујући као фундамент даље развијамо и продубљујемо. Он није створио нити оставио завршен систем канона нити догми. Тек је касније низ страшних симплификатора догматизовала истине и претворила их, као што је Лењин лепо изразио, у иконе на зиду. Критичку анализу заменила је не ретко бирократска апологетика и глосаторско коментарисање а суптилан научни метод за стицање нових знања заменило је грубо вулгаризовање. Није био редак случај да се сматрало да је неколико сверешавајућих максима довољно да замени сложен поступак стицања нових знања и да треба само притиснути на одговарајуће дугме да би искочили готови одговори и формуле. Међутим, сама чињеница да је марксизам везан за револуционарну класу и револуционарне тенденције развоја друштва разлог су што он не може ни у једном тренутку да буде коначан, завршен и затворен систем готових, апсолутних истина које не подлеже никаквом даљем развоју. Ако хоће да остане на висини свог оснивача, марксистичке мисао мора да оствари и данас као јуче пуну повезаност са реалношћу, са светом чињеницом који се необично брзо мења. Формирање нових друштвених односа, вредности и система које иде у корак са распадањем старих — живе и стално променљива реалност мора да буде један од извора научне инспирације, предмет критичког научног уопштавања и анализе. Не мање је извесно да она не може да се изолује од токова светске научне мисли, нових идеја и научних грана које се стварају и у немарксистичким и ванмарксистичким мисаоним оквирима, нити да унапред, *a priori*, и без анализе одређује свако њихово решење. Марксистичка научна мисао не може да се затвори, она мора да буде отворена, али у тој отворености она мора да буде *критички* затворена, да својим теоријско-методолошким критеријумима одваја оно што је научно и рационално од ненаучног, идејног наноса и пуке еклектике. Управо, Маркс је оставио пример научног односа према токовима светске науке од којих се никада није изоловао, затварао, већ их је увек критички анализирао, издвајао оно што је рационално од ненаучног.

Марксизам заиста није интелектуални посед на коме је претеча засадио стогодишње дрво а ми наследници, као нека врста интелектуалних рентијера, треба сада само да беремо плодове. Ни једна научна мисао која је створена не сме за нас бити толико света да не буде даље развијена, продубљена оним сазнањем које пратећи реалне промене даје потпуније одговоре на стара питања и постављајући нова тражи и налази научне одговоре.

RÉSUMÉ

La théorie de Marx de la société

Dans cet article est accentuée la conception de Marx de l'essence de l'homme social et de la société de l'homme, son approche humaniste et activiste dans l'interprétation de la société, l'unité du sujet (de l'homme-créateur) et de l'objet (la nature).

L'examen de l'essence générique de l'homme, ses activités productives créatrices est rattaché à la conception de Marx de l'essence de la société, de la structure sociale, dans laquelle une place spéciale est réservée au rapport de production fondamental en tant que base sur laquelle s'élève la superstructure de la société. En relation avec cela est la conception de Marx de l'aliénation de l'homme et sa différenciation des communautés sociales réelles et apparentes, de la société de classe et sans classe.

Pour que la communauté apparente puisse se transformer en communauté réelle et pour que la condition de l'homme puisse se modifier et qu'il devienne digne de son existence humaine, il est nécessaire de révolutionner la société existante. Les hypothèses philosophiques générales cèdent la place à l'analyse minutieuse du système économique-politique existant, de son fonctionnement et les courants de sa transformation conformes aux lois, ainsi que des forces sociales qui actionnent et effectuent la métamorphose sociale. C'est ici que se trouve contenue l'analyse du capitalisme, de la classe ouvrière et du passage au socialisme.

ПРОБЛЕМ ПРАВНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ КОД НАС

Данас се у Југославији са свих страна, и званичних и друштвених као и научних и стручних, поставља питање израде термилошких речника и то посебно за сваку научну дисциплину или за сваку грану друштвеног, техничког, ужег стручног и уопште пословног живота. Тиме је позвана и правна наука да припреми и изради југословенски стручни правни термилошки речник.

Питање термилошког речника правних термина није за нас ни ново ни на почетном стадијуму. Имамо за собом неколико дела из средине прошлога века која су темељно обрађивала нашу правну терминологију. Чувени правни историчар Владимир Мажуранић дао је своје дело *Приноси за хрватски правно-повјесни рјечник*; Валтазар Божишић у својим списима оставио је богату збирку правних и социолошких термина које је сакупио по нашем народу припремајући грађу за Општи имовински законик за Кнежевину Црну Гору. Велики део тог богатства није могао наћи своје место у овом сјајном законодавном делу. Цитирамо само ова два значајна радника на правној терминологији али тиме не исцрпљујемо листу заслужних трудбеника на овом пољу. Велики број учених српских правника бавио се овим питањем. Нека нам буде допуштено да наведемо имена наших савременика, професора Живојина Перића, Драгољуба Аранђеловића; Михаила Константиновића, Сретена Вукосављевића и Мехмеда Бего-